

Pollák Béláné

Életrajz

Klári néni 88 éves idős hölgy, de a külseje és a viselkedése alapján 65 évesnek ha kinéz. Olyan vitalitás, harmónia és bölcsesség árad belőle, amilyennel csak nagyon ritkán találkozik az ember. Újpesten él egy zsidó szeretetotthonban, egy kis garzonlakásban. Az övé a legnagyobb, önálló lakás: szobából, konyhából és fürdőszobából áll. Klári néni vidéki, kétszobás családi házat adta a hitközségnek azért, hogy idős napjaira ne maradjon egyedül. Azt mondja, szeret itt lenni. Szobája a saját régi bútoraival van berendezve s nagyon sok növénnel, amelyeket nagy szeretettel gondoz. Minden nap fél hatkor kel, hűvös vízzel lezuhanyozik, hogy utána frissen tudja tenni a dolgát napközben. Kijár a piacra, a postára, sétál a környéken, ápolja a virágait. Sokat olvas, köt a rokonainak, ismerőseinek.

1916. február 2-án születtem Zalaszentivánon, egy Zalaegerszegtől 6 kilométernyire lévő kis, 800–1000 lakosú faluban [A Zala vm.-ben lévő Zalaszentivánnak az 1920-as népszámlálás szerint 900 főnyi lakosa volt. – A szerk.]. Szüleim jó módú emberek voltak. Édesapám, Schwarz Mór Déden [Nemesdéd; Somogy vm.] született 1877-ben, édesanyám, Deutsch Irén 1887-ben Gyöngyösszentkereszten [Vas vm.] vagy korábbi néven Táplánszentkereszten [Helyesebben: ez a későbbi név: 1939-ben egyesítették Gyöngyösszentkeresztet és Táplánfát Táplánszentkereszt néven. – A szerk.]. Nem emlékszem a szüleim zsidó nevére. Szüleim a kor viszonyaihoz képest iskolázottak voltak. Édesanyám négy polgárit [lásd: polgári iskola], édesapám hat elemít végzett. A szüleim nem zsidó iskolába jártak. Nagyon sokat dolgoztak. Saját üzletük volt, egy vegyeskereskedés, és volt még kocsmájuk, és gabonakereskedéssel is foglalkoztak, valamint növénytermesztéssel és állattenyésztéssel. Béreltek egy kisebb földet. Amíg édesapám árut szerzett be, addig édesanyám a boltban volt. Ezért kellett cselédek tartani. A család anyanyelve a magyar volt, de a szüleim mindketten beszéltek németül is. Édesanyám és édesapám 1913-ban házasodott össze Szombathelyen. Az édesanyám azt mesélte, hogy a rabbi kijött hozzájuk, és szűk körben tartották az esküvőt, kint az udvaron [lásd: házasság, esküvői szertartás]. Hogy mért nem hívtak meg sok vendéget, arra nem emlékszik. A szüleim házassága nem szerelmi házasság volt, hanem a kor szokásainak megfelelően úgy hozták őket össze [lásd: házasságközvetítő, sádhen]. Ennek többek között az volt az oka, hogy kevés zsidó élt a környéken, és csak nehezen tudtak volna összeismerkedni, és hát idejük sem volt nagyon az ismerkedésre. Az édesapám önállósítani akarta magát az üzletben, mert addig, ha jól emlékszem, a szüleivel dolgozott közös üzletben. Tehát Zalaszentivánra költöztek. Ott látott jó lehetőséget az üzletre. Az sem zavarta, hogy más zsidó család nem élt ott. Ők voltak az egyetlen zsidók.

Egy nagy házban töltöttem a gyerekkoromat. A ház több szobából állt és gazdasági melléképületekből is. Az üzlet is a házhoz tartozott. Fürdőszoba akkor még nem volt vidéken, a vizet a kútról hoztuk. Szénnel és fával fűtöttünk, amit a környező erdőkből vásároltak a szüleim, és villannyal világítottunk. Kövezett út volt, járda nem volt. A szüleim kóser háztartást vezettek. A szolgáló tömte a libákat, és Zalaegerszegre küldték be, hogy a sakter levágja. A családban több szolgáló is volt. Két lány végezte a takarítást, mosást, főzést, s a nagytakarításnál is segített egy külön bejárónő. Ezek a lányok mind keresztények voltak, de nagyon jól megvoltunk velük.

Jól emlékszem rá, hogy milyen sok könyv volt otthon. Az édesanyám nagyon szeretett olvasni, főleg regényeket, történelmi tárgyú könyveket, útleírásokat. Az újságot naponta járatták, mivel érdekelte a szüleimet, hogy mi történik a világban. De aktívan nem politizáltak, csak a családban mondtak véleményt a politikai helyzetről.

A családom nem volt különösebben vallásos, csak a nagyobb ünnepeken jártak a zsinagógába, ami Zalaegerszegen volt. Nem ortodox, hanem neológ hitközség volt [A zalaegerszegi hitközség a magyarországi zsidóság 1868–69-es kongresszusa óta tartozik a neológ hitközségek közé. – A szerk.]. A húsvétot [lásd: Pészah] megtartottuk, mindig Zalaegerszegről hozattunk maceszt. Libazsírral főztünk csak [lásd: étkezési törvények]. Mikor kislány voltam, bejártam Zalaegerszegre egy sakterhez, akitől héberül tanultam olvasni. A faluban nem volt se rabbi, se zsinagóga, se semmilyen zsidó intézmény. Arra tisztán, élénken emlékszem, hogy milyen gyönyörű volt a zalaegerszegi zsinagóga, ami ma kultúrházként működik [Viszonylag új építésű zsinagóga volt, 1903-ban kezdték építeni, és egy év alatt be is fejezték az építkezést. Érdeemes megjegyezni, hogy a zsinagóga építéséhez a kormány az országos tanítói nyugdíjalapból 120 000 korona kölcsönt folyósított. (Magyar Zsidó Lexikon). – A szerk.]. Minden ünnepet megtartottunk, mikor jókat lehetett enni. Karácsonyt nem tartottunk, karácsonyfa nem volt, de ünnepi ebéd volt, már csak a cselédek miatt is, mivel muszáj volt alkalmazkodni ennyiben nekünk is hozzájuk. Az anyámék nyolcan voltak testvérek, az apámék szintén. Csak ritkán találkozott a család, mivel mindenki máshol lakott, és a szüleim állandóan dolgoztak. Lekötötte őket a munka, az üzlet. Épp ezért nyaralni sem jártak, nem értek rá az ilyesmire. Nem nagyon tudok mit mesélni a nénikéimről és bácsikáimról.

Három féltestvérem volt édesapám korábbi házasságából. A két bátyám, Schwarz Géza és Jenő 1904-ben és 1908-ban született, a nővérem, Irma pedig 1906-ban Zalaszentivánon. Apám első felesége 30 éves volt, mikor meghalt méhen kívüli terhességben. Az apám a gyászév leteltével azonnal újraházasodott, ahogy az kötelező egy zsidó férfi számára [A zsidónak kötelessége megházasodni, és utódokat nemzeni (ez a kötelesség elsősorban a férfiakra vonatkozik). (Egyetlen kivétel van egy férfi számára, hogy tartózkodhasson a házasságtól: az, ha életét a Tóra tanulmányozásának kívánja szentelni.) – A szerk.]. Mozgalmas gyerekkorom volt. Kiskoromban, mivel a szüleim sokat dolgoztak, sokat vigyáztak rám az anyai nagyszüleim, akik nagyon szerettek, már csak azért is, mert én voltam az első unoka.

Az anyai nagyapámat Deutsch Ignácnak hívták, és 1828-ban született. Nagyon sokáig élt, 1915-ben halt meg, 87 éves korában. A anyám anyja, született Weisz Teréz, 1860-ban született Vépen [Vas vm.]. Azt tudom, hogy a nagyanyám családja nagyon jómódú volt, s mivel egyetlen gyerekük volt a nagyanyám, mindent megadtak neki. Szombathelyre járt egy zsidó iskolába, és tudott héberül írni és olvasni. Az anyai nagyszüleimnek földjük volt, gazdálkodtak, mézárszékük is volt, olyan kisebbfajta, nem tudom, de nem hiszem, hogy kóser lett volna, hiszen nem volt a környéken zsidó,

aki ott vásárolt volna. Volt vendéglőjük is, ami olyan kocsmaszerű volt leginkább. A nagyszüleim Vépen laktak, ők voltak az egyetlen zsidó család a faluban [Vépnek az 1910-es években 2700 főnyi lakossága volt. – A szerk.]. Szép nagy házban éltek. A házhoz tartozott az üzlethelyiség, egy vendéglő, a mézszárszék, a gazdasági melléképületek, az istálló, a pajta meg ilyesmi. Volt még három szoba, kamra, konyha. A kútról hozták a vizet, abban az időben nem volt vidéken fürdőszoba. De már villannyal világítottak. Szénnel és fával fűtöttek. Foglalkoztak még növénytermesztéssel és állattenyésztéssel, de ezt csak saját ellátásra, körülbelül úgy, mint az én szüleim később.

Több cselédjük volt. Volt egy konvenció [Elterjedtebb szóhasználat: kommenció (kommenciónak a mezőgazdasági cselédek és munkások szerződésben rögzített pénzbeni és természetbeni járandóságát nevezték). – A szerk.] kocsisuk, egy kis cselédjük az apróbb munkákra, volt egy szolgáló, egy bejárónő, mosónő is. Természetesen a nagyszüleim is kóser háztartást vezettek. A nagyobb ünnepeken elmentek Szombathelyre a zsinagógába, mert csak ott volt. Egyébként nem jártak rendszeresen zsinagógába, nem is értek rá. Ott volt az üzlet, a munka. Ők sem politizáltak, csak az üzlet érdekelte őket is. A szomszédokkal, akik mind keresztények voltak, a legjobb kapcsolatban voltak. Nyaralni nem szoktak járni, hiszen ott volt az üzlet, a vendéglő vasárnap ment a legjobban. A nagyszüleimnek nyolc gyerekük volt, és egy sem tért vissza a háborúból [holokausztból]. Az anyámék részéről az egész családból csak én tértem vissza, mindenki odaveszett, ki a munkaszolgálatban, ki Auschwitzban. Magyar volt az anyanyelv a nagyszüleimnél, de a gyerekeket kiadták Ausztriába, hogy megtanuljanak németül is. Egy-két évig ott jártak iskolába, hogy legalább a konyhanyelvet megtanulják. A nagyapám 1915-ben, 87 éves korában, tüdőgyulladásban halt meg, Szombathelyen van eltemetve a zsidó temetőben. A nagymamám 84 éves volt, amikor 1944-ben a vagonban agyonnyomták. Ezt később hallottam az ismerősektől.

Az apai nagyszüleimre nem nagyon emlékszem. Azt tudom, hogy a nagyapám gyomorrákban halt meg, jóval korábban, mint én születtem. A nagyanyám az egyik lányával élt Nagykanizsán, csak nagyon ritkán találkoztunk. De ezekre a találkozásokra sem emlékszem.

Bár óvodába nem jártam, akkoriban nem volt vidéken, de annál több iskolába jártam. Két évig jártam Zalaszentivánon elemibe, majd Szombathelyre kerültem egy zsidó iskolába, ahol egy évig tanultam. Ebben az iskolában volt egy Kardos nevű tanárom, aki különösen megmaradt az emlékezetemben. Szombathelyen lakott az egyik nagynéném, de nem ért rá velem foglalkozni, ezért egy barátnőjének a szüleinél laktam, s a szüleim fizettek értem. Időnként meglátogattam a nagynénémet, mikor ráért. Ezt követően két évig az ausztriai Rieschingben [Felső-Ausztria] tanultam. Egy keresztény zárdába jártam iskolába, mert ez volt ott a legjobb iskola. Járt oda négy vagy öt zsidó lány rajtam kívül. Nagyon rendesek voltak velünk az apácák, nem éreztették velünk, hogy zsidók vagyunk. Ugyanúgy foglalkoztak velünk, mint a keresztény diákokkal. Negyedik elemibe és első polgáriba jártam oda. Egy zsidó családnál laktam, a szüleim fizettek utánam kosztpénzt és lakásdíjat. Könnyen megszoktam, hogy nem otthon lakom a szüleimmel. Elmagyarázták nekem, hogy így a legjobb, ezek a legjobb iskolák, s csak így tudok megtanulni németül, s én megértettem. Mivel a családban mindenki tudott németül, fontosnak tartották a nyelvtanulást. Ezután Zalaegerszegen folytattam négy éven keresztül a tanulmányaimat. Szerettem iskolába járni, de nem volt kedvenc vagy nem szeretett tantárgyam. Jó tanuló voltam mindenből. Különórákra nem jártam, ez nem volt divat arrafelé. Szabadidős programok, klubszerű

rendezvények szintén nem voltak az iskolában. Az osztálytársaim többnyire nem zsidó gyerekek voltak. Az iskolában semmiféle antiszemita élményre nem emlékszem, sem a diákok, sem a tanárok részéről. Szabadidőmben olvastam vagy kézimunkáztam.

Nyaranta sokat voltam az anyai nagyszüleimnél, vagy pár napot a nagynénémmel töltöttem Hévízen, Keszthelyen. A féltestvéreimet szerettem, jó volt a kapcsolatunk, viszonylag sokat jártak hozzánk. Mindegyikük érettségizett, és ugyanott tanultak Ausztriában németül, ahol én. Az egyik fiú gabonakereskedéssel foglalkozott, a másik szintén kereskedő volt, csak Pesten. A háború előtt mindketten megnősültek, és gyerekeik is születtek. Az egyiknek a lánya ma Brazíliában él. A két fiú munkaszolgálatosként halt meg a holokauszt alatt. Irma [a harmadik féltestvér] még a háború előtt Ausztriába ment férjhez, a háború elől átszökött Magyarországra, majd a háború után visszament megkeresni a férjét, aki azonban meghalt a munkaszolgálat alatt. Irma lánya, aki a háború előtt született, ma Bécsben él, van még egy fia meg egy lánya, akik Izraelben élnek.

Visszatérve a gyerekkoromhoz, azt mondhatom, boldog időszak volt. Bár nem nagyon éltek zsidók a környéken, de semmiféle antiszemitizmussal nem találkoztam gyerekkoromban. A családom divatosan öltözködött, a kor divatjának megfelelően. Nem úgy, ahogy az ortodoxok szoktak, nem hordtak a szüleim pajeszt, kaftánt, parókát, ilyesmit. Úgy öltözködtek, ahogy a tanító meg a jegyző, szóval ahogy a jó módú középosztálybeliek, nem is úgy, mint a parasztok, olyan fejkendősen, sok szoknyában. Apám kalapot hordott.

Arra emlékszem, hogy akkor kezdett megváltozni a hangulat, mikor Hitler hatalomra került [1933-ban. – A szerk.]. Félünk, hogy mi fog történni. Emlékszem 1939-40 táján nem kaptunk árut, mert zsidók voltunk. Nem nagyon tudtunk már mit árulni. De nem a község volt az oka, hanem a rendszer, a rendeletek, hogy zsidók nem kaphattak árut [lásd: zsidótörvények Magyarországon]. A jegyző például annyira rendes volt, hogy mivel jóban voltunk vele, bement a zalaegerszegi főbíróhoz, hogy az uramat nem lehetne-e valahová elhelyezni, hogy maradhasson. De nem merte a főbíró vállalni, mert félt, hogy őt is elviszik [Valószínűleg a főszolgabíróhoz ment el a jegyző, és arra vonatkozik kérése, hogy ne deportálják a családot. – A szerk.]. De falun nem politizáltak az emberek. Nem olvastak újságot, az volt a lényeg a falusi embernek, hogy a földjét rendbe tegye, és minden meglegyen, ami kell a családjának.

A férjem, Brandl József egy barátnőnek az unokatestvére volt, így ismertem meg, mikor Zalaegerszegre jártam iskolába. A szüleim örültek a házasságomnak, a férjem szülei sajnos már nem éltek, elég korán meghaltak. A férjem Csömödéren született 1906-ban, pontosan nem emlékszem, mikor [Csömödér Zala vm.-ben lévő kisközség, 1910-ben 700 főnyi lakossal. – A szerk.]. Volt egy testvére, és közösen volt üzletük. A férjem érettségizett, majd az üzletben dolgozott. A szüleinek üzlete volt, mint falun általában. Egy vegyeskereskedés volt. Mindent lehetett kapni benne. A férjem családja éppen annyira volt vallásos, mint az én családom. A szombatot megtartották, meg a főbb szokásokat, de úgy különben nem voltak vallásosak.

Zalaegerszegen házasodtunk össze 1942-ben. Zsinagógában volt az esküvő, és csak a legközelebbi családtagok voltak ott, mivel akkor már olyan zsidóhecces világ volt, nem nagyon jártak el az emberek otthonról. A polgári esküvő Zalaszentivánon volt a jegyzőnél. Csömödéren laktunk a férjemmel, csak egyedül voltunk zsidók az egész községben. Én az üzletben dolgoztam a kislányom születéséig. Semmi atrocitás nem ért minket, csak az volt a baj, hogy nem kaptunk árut. 1942 januárjában vagy februárjában született a lányom, Veronika, de csak Verának hívtuk. 1944

júniusában halt meg az anyámmal együtt Auschwitzban, a gázba vitték őket. Az apám szerencsére nem élte meg ezeket az időket, gyomorrákban halt meg még 1941-ben. Zalaegerszegen van eltemetve a zsidó temetőben.

28 éves voltam, mikor az anyámmal és a kislánnyal elvittek Auschwitzba. Mikor elvittek minket, a keresztény szomszédaink sírtak, és nagyon sajnáltak bennünket. A férjem már korábban bevonult munkaszolgálatra. Mint később megtudtam, Günskirchenben halt meg, Ausztriában, 1944 végén vagy 1945 elején valamikor [Amennyiben Günskirchenben halt meg, akkor 1945. március 12. után halhatott meg, ezt a táborot ugyanis 1945. március 12-én állították föl. Lásd a szócikket. – A szerk.]. Mikor Auschwitzba értünk, egy lengyel zsidó fiú odajött hozzám, és azt mondta, hogy adjam a gyereket egy idősebb nőnek, vagy ha az anyám velem van, akkor neki, mivel az öregek ápolják a gyerekeket. Németül mondta, de mivel gyerekkoromban tanultam németül, így megértettem. Nem akarta megmondani, hogy mi történik az öregekkel és a gyerekekkel. Én így maradtam életben. Ha nálam lett volna a kicsi, én is a gázba kerülök.

Auschwitzban öt hétig voltam, majd Berlinbe vittek, ahol egy repülőgépgyárban dolgoztam mint meős [minőségellenőr]. Felügyelő voltam, volt egy részleg, ahol felül kellett vizsgálni azokat az anyagokat, amiket megcsináltak. Voltak olyan németek, akik emberségesek voltak, főtt krumplit hoztak be vagy egy darab kenyeret. Csak az SS-katonák voltak borzasztóak. Engem ugyan nem bántottak, de szörnyű volt, hogy éhezünk, fáztunk, a családuktól távol kellett lenni. Egy lágerben voltunk körülbelül 800-an, mindenkitől el voltunk zárva, a családukról nem tudtunk semmit. Csak mikor hazajöttem, akkor tudtam meg, hogy mi történt a családommal, a kislánnyal, az anyámmal, a férjemmel.

1945-ben, még valamikor január vagy február körül egyszer csak elvittek minket Berlinből, három hétig gyalogoltunk, Neustadtban szabadultunk fel [Számos város nevében szerepelt a Neustadt Németországban is, Ausztriában is, nem tudni, konkrétan melyikről van szó. – A szerk.]. Csontsoványak voltunk, 40 kilóra le voltunk fogyva vagy még kevesebbre. Az SS-katonák egy erdőben otthagytak minket, azt mondták, szabadok vagytok, menjete, ahová akartok. Nagyon nehéz erről beszélni. Nagyon szomorú dolog ez. Nem is szívesen beszélek róla, elég volt átélni. Jobb lenne elfelejteni. Igyekszem elfelejteni az egészet. El sem tudom hinni, hogy ilyen embertelen dolgok előfordulhatnak.

Mikor hazaértem Csömödérre, a lakásunkban egy özvegyasszony lakott ott négy gyerekkel. Mondtam nekik, hogy ne menjenek el, mert nem akartam egyedül lenni. Volt két házunk Zalaegerszegen meg Keszthelyen, azokat eladtam, és abból éltem. A földet pedig bérbe adtam. Mikor a háború alatt nem kaptunk árut, be akartuk fektetni a pénzt, és akkor vettük ezeket a házakat. Mielőtt elvittek minket, néhány dolgot odaadtunk pár szomszédnak, hogy őrizték meg, amíg visszajövünk. A legtöbb persze eltűnt. Azt mondták, hogy elvitték az oroszok. Nem derült ki, hogy valójában mi történt. Biztos volt, aki nem akarta visszaadni, és azért mondta, hogy elvitték az oroszok. Amik pedig a házunkban maradtak, azt elárverezték, miután elvittek minket.

A második férjemmel, Pollák Bélával úgy ismertettek össze. Én Csömödéren laktam, ő meg a nyugati határszélen, Vágon, körülbelül 200 kilométerre [Csömödér és Vág között kb. 120–130 km a távolság. -- A szerk.]. Anyámnak egy első unokatestvére, aki visszajött, ismertetett minket össze. A férjem 1902-ben született Vágon [Sopron vm.-ben lévő kisközség, 1910-ben 1200 főnyi lakossal. – A szerk.]. 1940-ben elvitték munkaszolgálatra, és 1947-ben jött vissza, 3 évig volt orosz fogságban

[lásd: zsidók szovjet hadifogságban]. 1948-ban házasodtunk össze Csömödéren. Az esküvőnk nagyon egyszerű volt, polgári esküvő volt, és csak két tanú volt jelen. Rokonok nem voltak. Az én családomból mindenki meghalt, csak nagyon kevesen maradtunk. A férjemnek csak a bátyja élt. A férjem családja nagyon vallásos volt, s a háború előtt a férjem is nagyon vallásosan élt. Az anyósom sájtis [parókás] asszony volt. De a háború után a férjem már egyáltalán nem volt vallásos.

A férjem szüleinek vendéglőjük és földjük volt. Az apósomat Pollák Dávidnak hívták, ő is Vágon született. Ők nem éltek meg a háborút, szerencsére még előtte meghaltak. Beledben vannak eltemetve, természetesen zsidó temetőben. Beled nagyon vallásos falu volt [Beled Sopron vm.-ben lévő nagyközség volt, 1920-ban 2800 főnyi lakossal. A beledi zsidó temetőben már 1801 óta temetnek, a temető húsz környékbeli falu zsidó lakosságát szolgálta. – A szerk.], 300 zsidó élt ott, és csak 14-en jöttek vissza. Ők pedig 1956-ban mind kimentek Amerikába meg máshová. Úgyhogy most egy zsidó sem él ott. Pedig valaha sokan éltek ott. Még bóher iskola is volt [Az interjúalany itt a beledi jesivára gondol. – A szerk.]. A férjemnek volt egy bátyja, Pollák Jenő, aki 1900-ban született Vágon, és 94 éves korában halt meg. Pesten van eltemetve a Kozma utcában. Ő is és a felesége is, akit Háber Évának hívtak, nagyon vallásos volt, mindig ott voltak a zsinagógában. Szanyban [Sopron vm.-ben lévő nagyközség] volt rőfös üzletük a háború előtt, de azt elvették. A háborút szerencsésen túléltek. Később fölkerültek Pestre, és egy üzemben dolgoztak. Minden nyáron lejöttek hozzánk vidékre nyaralni. Bár nagyon vallásosak voltak, ez külsőre nem látszott meg rajtuk, ugyanúgy öltözködtek, mint bárki más. Nem hordtak kaftánt, pajeszt, parókát vagy valami ehhez hasonlót. De minden előírást betartottak.

Nekem fontos volt, hogy a második férjem is zsidó legyen. Nem tudtam volna elképzelni, hogy egy keresztény emberhez menjek hozzá. Bár nem voltunk olyan nagyon vallásosak, de hogy egy zsidóval éljek együtt, az fontos volt nekem és a férjemnek is. Nem értettük, hogy hol volt az isten, mikor mindez a szörnyűség megtörtént. Azóta nagyon sokan lettek vallástalanok.

A második házasságomból nem született gyermekem. Tudatosan nem vállaltunk gyereket azok után, hogy a kislányomat elvitték a gázba, és a férjem nyolcéves kislányát, Juditot is elvitték a férjem első feleségével [Benedek Mária] együtt a gázba 1944-ben. A férjem és a családja Vágon élt a második világháború előtt. Innen vitték el őket. Mivel földjeink voltak, amik még a szüleimé, nagyszüleimé voltak, ezért kuláknak minősültünk [lásd: kulákok Magyarországon]. Abban az időben rengeteg kulákot bebörtönöztek, sose tudtuk, hogy mi fog történni. Bármikor kilakoltathattak bennünket vagy börtönbe vihettek. Mindent elvettek tőlünk, rendszeresen jöttek, és lesöpörték még a padlást is, semmit sem hagytak nekünk. Később, mikor megszűnt ez a veszély, addigra meg öreg is lettem a gyerekvállaláshoz. 1956-ban arra számítottunk, hogy esetleg visszakapjuk a földeket, amit elvettek, meg a kocsmaengedélyt, és önállóak tudunk lenni. Sajnos nem így történt. Az nem fordult meg a fejünkben, hogy kimenjünk nyugatra. Arra számítottunk, hogy majd jobb lesz. Annyiban jobb lett 1956 után, hogy megszűnt a kulákküldözés, már nem kellett félnünk, hogy börtönbe kerülünk. Később sem jutott eszünkbe, hogy kimenjünk külföldre. Az uram nagyon ragaszkodott a házhoz. Ő alakította át a házat 1936-ban vagy 1937-ben. Az egészet lebontatta, és új házat építtetett akkor. Ő ültette a fákat, gondozta a kertet.

A férjem Vághoz is nagyon ragaszkodott. Ott voltak a gyerekkori barátai. Ezek a barátai keresztények voltak. Az egyik tanító volt, a másik jegyző meg ilyesmi. Összejártunk velük, sokat

jöttek hozzánk, meg mi is mentünk hozzájuk. A szomszédunk volt egy plébános, akivel nagyon jó barátságban voltunk, nagyon aranyos, helyes ember volt. Ott a környékünkön nem laktak zsidók, mindenki keresztény volt. De vidéken nem éreztünk semmit az antiszemitizmusból. 1956 után nem lett bántódásunk, mivel mindenki tudta, hogy nem politizáltunk soha. Se a férjem, se én. Soha az uram semmiféle pártban nem volt, én sem voltam tagja semmilyen pártnak.

A 1970–1980-as évek már sokkal nyugodtabbak voltak. Nyugdíjba ment az uram, aztán otthon voltunk Vágon, amíg élt. Élvezte a házát meg a telket. Nagy kertünk volt, nagyon szeretett a kertben lenni, élvezte a vidéki életet. Bemehettünk volna Csornára is, volt vevő a házra, én elmentem volna dolgozni egy üzletbe, hiszen üzletben nőttem fel – de nem engedte az uram. Pedig könnyebb lett volna neki is, mint minden nap Vágról bejárni Csornára dolgozni. Ha olyanok lettek volna az emberek, biztosan elköltöztünk volna. Egy faipari munkákat végző ktsz-ben [kisipari termelőszövetkezet] dolgozott az uram Csornán, fésűket készítettek. A férjem betanított munkás volt. Abban az időben mindenkit betanítottak, hiszen az összes kollégája kereskedő volt egyébként még a második világháború előtt. Nyaralni nem igazán jártunk, a munka, a ház lefoglalt minket. Az őszi ünnepeket mindig megtartottuk. A Ros Hásánát és a Jom Kipurt. Ilyenkor mindig elmentünk a zsinagógába.

1948-ban hallottuk, megalakult Izrael, nagyon örültünk [lásd: Izrael állam megalakulása]. Boldog voltam, mert vannak olyan zsidó emberek, akiknek nehéz a dolguk egyes államokban, s így van hová menniük. Így nincsenek kitéve annyi rossznak, mint mi voltunk. Csak végre Izraelben nyugalom és béke lenne. Az arab–izraeli háborúkról a rádióból, az újságból értesültünk [lásd: az 1948-as függetlenségi háború Izraelben; hatnapos háború; 1973-as arab–izraeli háború]. Mikor megszakadt a diplomáciai kapcsolat, nagyon féltettük Izraelt, hogy mi lesz [Magyarországnak 1967–1989 között nem volt diplomáciai kapcsolata Izraellal. – A szerk.]. Akik Izraelbe mentek, nehezebb helyzetben voltak. Meg kellett teremteni egy új életet.

A nővéremnek az unokája él kint a férjével és a három gyerekével. Érdekes, hogy a férje keresztény, de nagyobb zsidó, mint mi vagyunk. Nagyon jó munkája van, számítógépes programozó. Az unokahúgom meg óvónő. Egy kibucban laknak. Van egy hároméves kislányuk, az ikerfiúk pedig nyolc hónaposak. A Kati, a nővérem unokája, 1970-ben született Gödön, a férje pedig 1969-ben Vácott. A gyerekek már Izraelben születtek. Telefonon tartjuk a kapcsolatot, levelezni ritkán szoktunk. Szívesen kötök nekik pulóvert, most is éppen ezen dolgozom.

Még vannak Izraelben rokonaim az apám részéről, akik a háború [második világháború] után mentek ki, de nem tartjuk a kapcsolatot. Mikor a háború után hazajöttem, nem jutott eszembe, hogy kimenjek nyugatra. Én mindig magyarnak éreztem magam. Zsidó vagyok, de magyar is.

1956-ban rengeteg ismerősünk ment ki Izraelbe, Amerikába. Könnyörögtek nekünk, hogy menjünk mi is, de nem akartunk. A férjem borzasztóan ragaszkodott az itteni élethez. Azokkal, akik kimentek, tartottuk a kapcsolatot. De a legtöbben már meghaltak. Az uram csornai kollégáinak a nagy része zsidó volt, és szinte mind kiment nyugatra. Mi azért sem mentünk, mert bízunk abban, hogy visszakapjuk a földjeinket, s újra lehet üzletünk. Mire visszakaptuk volna, már megöregedtünk. Az 1989-es változások már nem érintettek minket. Az uram meghalt, én egyedül maradtam. Mivel messze éltem Budapeستől, nem érzékeltem a változásokat. A zsidó élet változása sem jutott el hozzánk. Ott vidéken nem voltak zsidók, így zsidó kulturális élet sem volt. Nagyon sokan meghaltak a háborúban, akik meg visszajöttek, azok vidékről beköltöztek a városokba.

Például Csornán is nagy vallásos zsidó közösség élt, de ma már egy zsidó sem él ott [Az 1920-as években 197 család, 910 személy tartozott a csornai zsidó hitközséghez. A csornai hitközség anyakönyvi területéhez Csornán kívül még 13 kisebb település is tartozott. – A szerk.].

A második uram után kapok kárpótlást, mert 1940-ben elvitték munkaszolgálatra, onnan meg 3 évre orosz fogságba került. Arhangelszkben volt, a Jeges-tenger partján [Arhangelszk a Fehér-tenger partján van. – A szerk.], egy hajógyárban dolgozott. Ezen kívül is kapok kárpótlást, mert engem is elhurcoltak. A nyugdíjjal együtt kapom havonta a kárpótlást, a hitközségtől jön.

Az uram 84 éves korában halt meg, 1986-ban. Combnyaktörést kapott, és Csornán nem tudták megoperálni. Győrbe kellett vinni, ott operálták meg, de a műtét után két órával meghalt. A halála után teljesen egyedül maradtam Vágon, az osztrák határ szélén, messze mindentől. Az uram halála után eljöttem Vágról Gödre. Eladtam a vági házat, s a gödi nyaralónkba költöztem. Nagyon szerettem Gödön élni. Rendesek voltak a szomszédok, még ma is bejönnek meglátogatni. Áldott jó szomszédaim voltak, soha engem rossz szóval meg nem bántottak volna, amivel tudtak, segítettek. Én nem panaszkodhatom rájuk. Itt voltak a születésnapomra. Az összes szomszédom keresztény volt Gödön is.

Mikor már elmúltam 80 éves, egyre nehezebb volt egyedül. Félttem, hogy nem fogom tudni ellátni magam. A bevásárlás, főzés, mosás, takarítás. A szememet is operálni kellett szürke hályoggal. Gödön volt egy idősebb baráti házaspár, s mikor a feleség meghalt, és a férfi egyedül maradt, bejött ide az otthonba [Újpesti Zsidó Szeretetotthon]. Akkor épült ez az otthon, s tőle tudtam meg ezt a lehetőséget. Mikor a Gyuri beköltözött ide, teljesen egyedül maradtam. Így 86 éves koromban úgy döntöttem, hogy beköltözöm ide. Két éve vagyok itt. Jó érzés itt lenni. Jó érzés, hogy itt mindenki zsidó. Bár korábban mindenhol, ahol laktunk, nagyon rendesek voltak velünk a nem zsidók is, de egészen más itt. Olyan megnyugtató itt lenni. Nem vagyok egyedül. Ha éjjel valami történik, van, aki rám nézzen. Attól félttem, hogy ha meghalok, nem lesz, aki eltemessen. Mert hát a szomszédok hova mentek volna, azt sem tudták volna, hogy hová kell menni [lásd: Hevra Kadisa; holttest előkészítése a temetésre; temetés]. Itt meg legalább lesz, aki eltemet. De egyelőre nem szándéksom meghalni. A szívem kicsit gyenge, szedek rá gyógyszert, de megtanultam ezzel együtt élni. Jó, hogy itt van orvos, rendszeresen megnézik minket. Ha valami baj van, bevisznek a kórházba. Engem is bevittek, mikor kivizsgálták a szívemet.

Amióta itt élek, részt szoktam venni az Újpesti Idősek Klubjának műsorain. Csütörtökönként például operaénekesek szoktak fellépni. Szépen felöltözünk. Kapunk süteményt, szörpöt, gyümölcsöt, jól érezzük magunkat. Szoktunk istentiszteletre járni. Vannak, akik sűrűn, én csak a nagyobb ünnepeken, elsősorban az őszi ünnepeken szoktam. Voltam kétszer a Bálint Zsidó Közösségi Házban is. Egyszer elmentünk megnézni az Országházat. Nagyon szép volt. És elmentünk a Dohány utcai zsinagógába is. Előtte soha nem voltam ott. Van az otthonnak Balatonfüreden egy nyaralója, oda is elmentem már.